

УДК 141

Р. І. Олексенко
*доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*

ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ РОЗВИТКУ РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ У XIX – XX СТОЛІТТЯХ У ПОГЛЯДАХ М. БУНГЕ

Микола Бунге (1823–1895) був відомим реформатором, ученим та державним діячем. Він досліджував питання розвитку ринкових відносин, а саме перебудову грошово-кредитної системи, державне фінансування та роль господарських відносин. Вивчаючи економічну теорію та політику, вчені зробили низку висновків стосовно того, як держава впливає на становлення ринкової економіки, роботу ринкового механізму та методи управління ним [8, с. 77].

Сучасні українські вчені Л. Горкіна, С. Злупко, Л. Корнійчук, П. Леоненко, Н. Супрун, В. Феценко присвячували свої праці ідеям М. Бунге. Вчені приділяють багато уваги розробкам методології та місцю М. Бунге у становленні Київської школи економіки.

Проблема вивчення ученим певних економічних проблем залишається до кінця не вивченою. Ми вважаємо, що думка про те, що вчений не зробив вагомого внеску в економічну теорію, є необґрунтованою [10, с. 45; 11, с. 47].

Метою цієї статті є встановлення новизни, що М. Бунге вніс до грошової теорії і розвитку ринкового господарства.

М. Бунге відомий не лише як економіст-практик, а також як учений-дослідник. Він написав велику кількість наукових праць, найвідоміші з них – «Теорія кредиту» (1852), «Курс статистики» (1865, 1868), «Поліційне право» (1869), «Основи політичної економії» (1870), «Нариси політико-економічної літератури» (1895). У його наукових здобутках та нарисах відображені погляди на проблему господарської практики й актуальні питання економічної теорії.

Центральне місце у колі інтересів ученого посідали такі вагомні питання, як проблеми обігу грошей, кредитна та банківська політика, формування бюджету і системи податків держави. М. Туган-Барановський відзначав, що головним внеском М. Бунге як економіста є розробка кредитної теорії та обігу грошей [14, с. 852].

Питанням теорії грошей та розвитку кредитно-грошового обміну М. Бунге присвятив одне із своїх досліджень, яке отримало назву «Теорія кредиту». Було розглянуто позицію прихильників меркантилізму на грошову та кредитну системи. Найвидатнішими представниками цієї теорії були А. Сміт та Д. Рікардо. Науковець писав: «...як послідовно і логічно з одного напрямку розвивався інший» [6, с. 182]. М. Бунге докладно проаналізував та описав кредитні відносини, а саме їхній історичний розвиток, типи та місце в ринковій економіці. В іншій роботі «Поліційне право» М. Бунге відобразив свій критичний погляд на економічні доктрини, дав оцінку думкам представників різних економічних шкіл стосовно обміну грошей та кредитної системи, висловив своє бачення цих категорій.

Для того, щоб зрозуміти, що таке гроші, необхідно чітко визначити їх походження. Але на даному етапі розвитку економічної теорії це неможливо, оскільки світові погляди досі не пояснили цей процес.

Ми вважаємо, що гроші мають неоднозначне походження, і саме це пояснює той факт, що вчені досі не прийшли до єдиного погляду на природу грошей.

М. Бунге схилився до еволюційної концепції. Її представники трактували розвиток грошей як довготривалий процес. Учений зазначав, що зміни форм грошей є досить природними, держава має лише закріплювати правила їхнього існування на законодавчій основі.

Поступово вивчаючи питання розвитку обміну грошей, М. Бунге з'ясував, що використання грошей у металевому вираженні досить обмежене. Далі він простежив появу необхідності кредитних угод та потреб у кредитній системі.

Ця кредитна система отримала своє вираження у формі векселів, облігацій, банкових білетів та чеків.

Сутність грошей учений описав у роботі «Теорія кредиту». М. Бунге говорив: «Монета має характер вимоги. Різниця між монетою і кредитними знаками полягає у тому, що вимоги, виражені монетою, забезпечуються цінністю матеріалу, з якого зроблена монета; вимога ж, виражена кредитним знаком, одержує реальність від страхування, від забезпечення реалізації кредиту; монета втілює владу, яка має певний капітал за допомогою товару, кредитний знак – через гарантії та страхування» [6, с. 170–173].

М. Бунге зазначав, що гроші стали результатом необхідності обміну між приватними підприємцями, а кредитний знак виник у результаті обміну на довірі [6, с. 198]. Він вбачав тотожність залежності між кредитом і монетою, залежності монети з товарами, що обмінюються. Але існує також одна суттєва різниця між цими залежностями, полягає вона у тому, що монета має матеріальне вираження, а кредит – образне, таке, що ґрунтується на довірі [6, с. 238–239].

Форми розвитку грошового та кредитного знаку мали свої характеристики, наприклад: права, зобов'язання і довіра.

Вчені вбачали головну різницю між грошовим знаком та його заміниками у відсутності «внутрішньої вартості» останніх. Питання вагомості грошей було і є на сьогодні одним із найпопулярніших. М. Бунге визначив використання теорії цінності щодо грошей «одним із найцікавіших предметів політичної економії» [7, с. 119].

Трактування цінності грошей із металі стичного погляду було неприйнятним для М. Бунге, оскільки він побачив масові спроби витіснити металеві гроші іншими кредитними ситемами. Він запропонував власне бачення на розв'язання цього питання: «Цінність монети як грошей залежить від її придатності та рідкісності, а не від внутрішньої вартості. Цінність же банківських білетів, що мають більшу придатність, ніж гроші металеві, залежить від капіталу, який вони представляють». Ці погляди були зумовлені тим, що М. Бунге трактував цінність як прояв придатності речі для задоволення людських потреб і виконання відповідних функцій [6, с. 244].

Новизна М. Бунге виявлялась у запереченні прирівнювання монети до металу і вираження цінності металевих грошей у витратах на їх виробництво. Вчений вбачав купівельну силу грошей у їхній спроможності виконувати свої функції. Отже, цінність грошей – це певною мірою суб'єктивна категорія, що пов'язана з оцінкою та довірою осіб.

Висловлюючи власний погляд на різні засоби обміну, М. Бунге вказує, що грошові знаки не тотожні з кредитними. Цінність грошей виражається у їхній самостійності, а на цінність кредиту впливають гарантії. [6, с. 193–194].

Вбачаючи працю як джерело багатства і добробуту, вчений спонукає «шукати гарантії для кредитних знаків у праці та майні приватних осіб, у приватній діяльності, будувати добробут і могутність суспільства на господарській діяльності приватних осіб і шукати засобів для збагачення держави у пошукванні приватної промисловості, в пробудженні енергії праці та інших економічних сил під впливом приватних інтересів, пов'язаних між собою взаємними вигодами» [6, с. 196].

М. Бунге наголошував, що гроші – це важлива складова народного капіталу. Гроші були не лише засобом для здійснення мінових угод, також вони накопичувались населенням у формі вільного капіталу. Така форма отримала назву

«капітал народної заповзятливості». Грошовий капітал, що використовується для суспільних витрат та витрат господарських підприємств, становить купівельну силу.

М. Бунге підкреслював, що купівельна сила грошей залежить від кількості грошей, що витрачаються на купівлю одиниці товару, який може бути придбаний за гроші; купівельну ж силу паперових грошей він вимірював їхньою цінністю стосовно всіх інших виробів [7, с. 17, 19].

Над питанням сутності і ролі кредитів уже протягом тривалого часу працюють учені та не можуть прийти до спільної думки. Це зумовлено тим, що кредит є однією із найскладніших економічних категорій. До XIX ст. кредит надавався лише державою, тому вивчення його теоретичних основ охоплювало вивчення фінансів держави. М. Бунге критично ставився до суджень тогочасних економістів, у творах яких кредит поставав як функція держави. Русійною силою господарської діяльності є держава, а не приватні особи та їхні інтереси.

М. Бунге не розглядав кредит поза його взаємозв'язками із процесом відтворення. Учений досить гостро критикував прирівнювання кредиту до капіталу, багатства. Меркантилісти першими почали вивчати механізм взаємозв'язку кредиту з суспільним виробництвом. Дослідивши визначення цієї школи державних позик, М. Бунге висловив своє негативне ставлення до таких поглядів [6, с. 203].

Класична школа економіки у своїх поглядах наполягала на важливості виробництва і другорядності кредиту. У працях таких учених, як А. Сміт і Д. Рікардо, зазначалося, що об'єктом кредиту є капітал, виражений у речовій формі. Грошовий кредит, що позичається, вони визначали як засіб передачі капіталу від одного підприємця іншому з метою використання фактичного капіталу. Капітал формується не з кредиту, а кредит визначає спосіб застосування капіталу. М. Бунге виявився прихильником класичної школи щодо трактування природи кредиту.

М. Бунге визначив характер кредиту, який походить від виробництва, у чому зробив великий крок уперед порівняно із своїми попередниками. Представники класичної школи так і не визначили різницю між позичковим і реальним капіталом. Погляд, що кожній грошовій одиниці, випущеній державою, має відповідати рівний приріст металічного фонду, М. Бунге спростував.

М. Бунге вивчав кредит як галузь приватнокапіталістичних відносин, що зумовлений попереднім розвитком виробництва та обміну, приділив основну увагу інституційному та господарському аспектам. Учений бачив дві основи кредиту. Перша, морально-правова основа – це традиції, звички, довіра та зобов'язання, що закріплені юридично; друга, господарська – це необхідність реалізації, а саме дотримання умов кредитної угоди. Ж.-Б. Сей, К. Рау, Г. фон Шторх вважали морально-правову основу значно вагомішою за господарську. Дослідивши це питання, М. Бунге наголосив на недосконалоості їхніх поглядів та поставив під сумнів правильне розуміння сутності кредитів [6, с. 59].

М. Бунге надавав особливої ролі та цінності кредиту в розвитку підприємництва, подоланні господарського та промислового занепаду. Вагомість кредиту виражається у поєднанні праці і капіталу, що сприяє їх продуктивності [6, с. 223]. Кредитні засоби мають більшу цінність, ніж гроші, оскільки кредит сприяє накопиченню заощаджень, кругообігу капіталу та надає праці певної самостійності [4, с. 9]. Виходячи з цих нових понять, теорія кредиту мала змінити свій статус із державно-економічної на приватно-економічну, сферу грошей і засобів обігу – на сферу праці і капіталу.

М. Бунге також досліджував питання відсотку та його характеристики. Важливим є визначення співвідношення між попитом на капітали та їх пропозицією – одним із основних факторів розміру відсотку. Вчений писав, що чим сильніший запит на капітали і чим менше вільних капіталів, тим вищий відсоток, які сплачуються, і навпаки [6, с. 51]. Він вбачав проблему промислового застою у недостатності доходів споживача, а не у відсутності вільного капіталу. Виходячи з цього, вчений зробив висновок, що економічна криза має

внутрішній характер, а кредит і гроші лише відображають стан справ господарства.

Щоб вирішити проблему укладання кредитних договорів між приватними господарствами під відсоток, слід звернутись до співпраці та посередництва закладів, які надають кредити, та їхніх власників.

М. Бунге вірив, що впровадження банківського білету витіснить з економічного ринку натуральні гроші [6, с. 86]. Комерційний кредит має властивість змінювати характер господарських відносин, він надає динамізму виробництву та обміну, вдосконалює грошовий обіг. Засоби повернення позичальником кредитних коштів кредитором стають загальними для всіх, а кредит – дешевшим.

Однією із галузей дослідження М. Бунге була банківська система, відповідне теоретичне підґрунтя пізніше втілювалось у його реформаторській діяльності. У навчальному курсі «Поліційне право» професор М. Бунге окреативізує банки як установи, що зосереджують попит і пропозицію з кредитних угод, вирівнюють ціну русійної сили промисловості, розподіляють ризик на всю сукупність угод, надають кредитним зобов'язанням більш досконалу форму і забезпечують виконання усєї сукупності таких зобов'язань [4, с. 12]. Виходячи з такого погляду на сутність банків, слід зазначити, що держава не може конкурувати з приватними підприємцями у сфері кредитування, як і у сфері торгівлі.

Таким чином, концепції історичної школи у вітчизняній політичній економії XIX століття збагатили не тільки економічну науку, а й гуманітарну сферу у цілому. Орієнтація на повне врахування національних особливостей і соціальних потреб особистості забезпечила відповідний науковий резонанс та прихильність не тільки на батьківщині, а й в інших країнах. Культурно-історичний та морально-етичний зміст економічної теорії Київської школи економії є одним із найцінніших надбань вітчизняної науки. Її спрямованість на фундаментальні категорії економічного життя сприяли як обґрунтуванню наявних ринкових відносин, так і майбутніх перспектив розвитку цивілізації.

Основою соціально-економічного прогресу М. Бунге вважав потреби, які становлять висхідний пункт економічних досліджень. Попередня економічна наука розглядала їх як щось стале, а М. Бунге акцентував увагу на розривненні суспільних, духовних, моральних, етичних та інших потреб людини. В сукупності вони забезпечують гармонійний розвиток особи, її соціальне становище, а розвинутий соціум орієнтують на приватну власність та підприємницьку ініціативу.

Література

1. Боровой С.Я. Кредит и банки России (середина XVII в. – 1861 г.) / С.Я. Боровой. – М. : Госфиниздат, 1958. – 288 с.
2. Бунге Н.Х. Значение промышленных товариществ и условия их распространения : в 2-х ч. / Н.Х. Бунге. – СПб., 1857–1858. – Ч. 1 ; Ч. 2. – 31 с. ; 49 с.
3. Бунге Н.Х. Основания политической экономии / Н.Х. Бунге. – К., 1870. – 136 с.
4. Бунге Н.Х. Полицейское право : [курс лекций, чит. в Ун-те Св. Владимира проф. Н. Бунге] / Н.Х. Бунге. – Т. 2. – К., 1873. – 273 с.
5. Бунге Н.Х. Речь о кредите, написанная проф. Лицея кн. Безбородько магистром Н.Х. Бунге / Н.Х. Бунге // Акт Лицея кн. Безбородько и Нежинской гимназии, сост. 1849 г. июня 22 дня. – К., 1849. – 166 с.
6. Бунге Н.Х. Теория кредита / Н.Х. Бунге. – К., 1852. – 310 с.
7. Вагнер А. Русские бумажные деньги: Исследование народно-экономическое и финансовое с приложением проекта восстановления металлического обращения / А. Вагнер ; пер. Н. Бунге, с доп. и примеч. переводчика. – К., 1871. – 392 с.
8. Горкіна Л.П. Наука і управління: феномен М.Х. Бунге / Л.П. Горкіна // М. Бунге: Сучасний дискурс / за ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання, 2005. – С. 70–81.
9. Злупко С.М. Історія економічної теорії : [підруч.] / С.М. Злупко. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2005. – 719 с.
10. Корецький І. С. Українські економісти XIX століття та західна наука / І.С. Корецький. – К. : Либідь, 1993. – 192 с.

11. Лортикян Э.Л. История экономики и экономической мысли Украины: Эволюция рыночной экономики / Э.Л. Лортикян. – Харьков: Консум, 2004. – 360 с.

12. Степанов В.Л. Н.Х. Бунге: судьба реформатора / В.Л. Степанов. – М.: РОССПЭН, 1998. – 398 с.

13. Туган-Барановский М.И.: Витте и Бунге как министры финансов / М.И. Туган-Барановский // Северные записки. – 1915. – № 3.

14. Туган-Барановский М.И. Экономическая наука / М.И. Туган-Барановский // Энциклопедический словарь. – Т. XXVIII / изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон. – СПб., 1899. – С. 851–854.

15. Ушаповський Ю.В. Теорія цінності у науковій спадщині Миколи Бунге // М. Бунге: Сучасний дискурс / Ю.В. Ушаповський; за ред. В.Д. Базиливіча. – К.: Знання, 2005. – С. 119–128.

Анотація

Олексенко Р. І. Філософська рефлексія розвитку ринкового господарства в Україні у XIX – XX століттях у поглядах М. Бунге. – Стаття.

У статті висвітлюються погляди М. Бунге на суть, тенденції та перспективи розвитку ринкового господарства за рахунок дослідження вартості грошей. Висвітлюються категорії «гроші» та «кредит». Зроблено акцент на новітніх підходах до вивчення та обґрунтування загальної теорії грошей, зв'язку теорії із практикою щодо дослідження кредитно-грошової політики держави, вплив на неї приватних установ задля розвитку ринкових відносин. Зазначимо, що М. Бунге був критиком соціалістичних та комуністичних учень, на його думку, слід обмежувати вплив держави на розвиток і становлення ринкового господарства. Акцентовано увагу на тому, що вчений був прихильником приватної форми власності та вільного підприємництва. У своїх поглядах він був послідовником А. Сміта, а згодом німецької школи економіки, за що і був розкритикований правими силами. На нашу думку, М. Бунге був видатним політичним діячем, оплотом у розвитку політики, фінансів, права, сільського господарства. Після смерті він залишив заповіт – «Загробні замітки», рекомендовані імператору. Пізніше деякі з них будуть використані у період реформ П. Столипіна.

Ключові слова: теорія грошей, кредит, грошовий обіг, гроші, монета, банківський білет.

Анотация

Олексенко Р. И. Философская рефлексия развития рыночного хозяйства в Украине в XIX – XX веках во взглядах М. Бунге. – Статья.

В статье отображены взгляды М. Бунге на суть, тенденции и перспективы развития рыночного хозяйства за счет исследования стоимости денег. Освещаются категории «деньги» и «кредит». Сделан акцент на новых подходах к изучению и осмыслению общей теории денег, связи теории с практикой в исследовании кредитно-денежной политики государства, влияние на нее частных учреждений в ходе развития рыночных отношений. Отметим, что М. Бунге был критиком социалистических и коммунистических учений, по его мнению, следует ограничивать влияние государства на развитие и становление рыночного хозяйства. Акцентировано внимание на том, что ученый был склонен к частной форме собственности и свободного предпринимательства. В своих взглядах он был последователем А. Смита, а впоследствии немецкой школы экономики, за что и был раскритикован правыми силами. По нашему мнению, М. Бунге был выдающимся политическим деятелем, оплотом в развитии политики, финансов, права, сельского хозяйства. После смерти он оставил завещание – «Загробные записки», рекомендованные императору. Позже некоторые из них будут использованы в период реформ П. Столыпиным.

Ключевые слова: теория денег, кредит, денежный оборот, деньги, монета, банковский билет.

Summary

Oleksenko R. I. Philosophical reflection of Ukraine market economy in the XIX – XX centuries in the views of M. Bunge. – Article.

Article discovers views of M. Bunge in essence, trends and prospects of development of the market economy through research value for money. Categories “money” and “credit” are highlighted. It is made focus on new approaches to the study and understanding of the general theory of money, communication theory and practice research on monetary policy, the influence of private institutions for the development of market relations. The author notes that M. Bunge was a critic of the socialist and communist doctrines, in his opinion should limit state influence on the development and establishment of market economy. The attention that the scientist was subject to private ownership and free enterprise is made. In his opinion was a follower of A. Smith and later the German School of Economics, for which he was criticized by right-wing forces. We believe M. Bunge was a prominent political figure, who was a stronghold in the development of policy, finance, law and agriculture. After his death left a will “Otherworldly notes” recommended to the Emperor. Later, some of them were used during the reform of P. Stolypin.

Key words: theory of money, credit, money circulation, money, coin, bank card.